

Розділ V

КОГНІТИВНА ЛІНГВІСТИКА І ПОЕТИКА

УДК 81.411.4

Володимир Демченко
(Херсон)

ФУНКЦІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ ЮРИДИЧНОЇ ЛЕКСИКИ У ТВОРАХ Д. МАРКОВИЧА

Статтю присвячено дослідженню функціональних особливостей юридичної лексики у творах Д. Марковича, а також особистості самого юриста в оповіданнях письменника.

Ключові слова: юридична лексика, термінологія, справедливість, судова служба, Д. Маркович, письменник, Бессарабія.

The article is devoted research of functional features of juristic vocabulary in the novels by D. Markovych, and also personalities of lawyer in the writer's novels.

Key words: legal vocabulary, terminology, justice, judicial service, D. Markovych, writer, Bessarabia.

Відомо, що головним аргументом геноциду з боку метрополійної ідеології щодо української мови – як у межах Речі Посполитої, так і Російської імперії – була теза про брак термінологічної лексики. Зрозуміло, що в умовах самостійної держави цей мовний рівень розвивається миттєво – саме так сталося в 20-ті ХХ століття, коли працювала спеціально створена термінологічна комісія, здобутки якої використовуються нами і сьогодні. Слід однак зауважити, що той прогресивний поштовх було зумовлено не лише офіційним дозволом на розвиток української мови (який надалі вже не був розвитком, а був швидше ще одним засобом ідеологічного впливу на українців у сенсі їх асиміляції в бік російської культури та мови), але й попереднім внеском у цей розвиток передових діячів української культури. Серед тих сподвижників був і Дмитро Маркович.

З дитячих років Дмитро Маркович виховувався серед ідеалів свободи і справедливості, зважаючи на поведінку свого батька, що, навчаючись у кадетському корпусі, співчував бунтарям, за що його було покарано різкими і надалі направлено на військову службу на Кавказ (де він міг повторити трагічну долю Грибоєдова та менш відомих інтелектуалів, які загинули саме в несправедливій війні, і саме на стороні загарбників, що доволі парадоксально), а також зважаючи на історичний героїзм українського народу, серед якого майбутній письменник зростав [1].

Д. Маркович 1917 року писав, що варто наступним поколінням розповідати правду, щоб вони зненавиділи минуле – з його насиллям і цензурою. Він висміював російський шовінізм, владний деспотизм, критикував російських суддів, поліцію, хронічне хабарництво (навіть мати Дмитра – французенка – була вихована на критичному ставленні до російської культури). І ми – далекі нащадки – переконуємося в тому, що побудувати демократичне суспільство можна, лише засудивши попередній тоталітаризм і його служників.

За рішенням долі Д. Маркович вивчився на юриста в Новоросійському (Одеському) університеті та став судовим слідчим. Саме на цій посаді можна було хоча б спробувати допомагати простим людям. Зрештою він упродовж двох місяців навіть був міністром юстиції УНР: здійснив чистку судового та прокурорського апарату, зміцнив склад міністерства, ухвалив низку важливих рішень і законопроектів, зокрема щодо надання матеріальної допомоги батькам загиблих і постраждалих від більшовицького терору.

Зрозуміло, що юридична практика стала одним із головних джерел творчості письменника ("З давно минулого. Спогади судового слідчого", "Судова помилка", "Збройний напад", "Замах на вбивство жінки" та ін.). Реальні історії є найкращим полігоном для прозаїка. В основі таких творів – факти несправедливого ставлення до простих людей ("Іван з Буджака", "Шматок", "Два платочки", "У найми" та ін.). Письменник бореться за "маленьку людину" та її права [2].

Зрештою сам же письменник пише, що в подальшому розчарувався в судовій службі, оскільки як творча людина був проти будь-якої безправності: "його ятрили роздуми про коріння соціальної несправедливості, злочинності, морального занепаду суспільства" [3, с. 14]. Тому прагнув до хліборобської праці – як єднання з природою, що також притаманне людині творчій і щирій: "...і досі чую той чудовий дух-пах, і досі не зрозуміло, звідки набиралося по степах України та по садах і полях Бессарабії тих пахоців, здорових, приємних, ніжних" [3, с. 349].

Літературний стиль Д. Марковича також базувався на правдивості й органічності. Це було закладено одним з учителів Дмитра О. Кониським, який порадив майбутньому письменникові писати те, що чуєш, і так, як розмовляєш.

На початку ХХ століття, зрозуміло, не було в достатньому обсязі української правничої термінології, і тому Д. Маркович подає ті слова в різній формі – українською (*вчинили розбій, крадіжка*), російською (*со взломом, дознание*), калькованою з російської (*слідователь, дознання*), а також в оригіналі (*alibi*), що свідчить про відсутність усталеної системи української термінології.

В оповіданнях, присвячених кримінальним подіям ("Маленьке непорозуміння (справжня подія)", "Судова помилка", "Замах на вбивство жінки", "Збройний напад"), ми фіксували правову лексику, що актуальна й досі з часом незначними фонетичними особливостями регіону, де працював письменник або ж де він народився.

Так, сполуки *чинити слідство, вчинити розбій, взяти на поруки*, терміни *рецидивісти, свідчення, шахрайство, протокол* залишаються незмінними й на сьогодні, деякі мають статус історизмів (*каторжанин, штик-юнкер в одставці, війт*), інші ж навпаки – стають знову новаціями (*дорожнє мито, присяжні, поліціант*¹) або вже усталилися в правничій мові та кодифікувалися в словниках (*alibi – алибі*).

У тогочасних умовах навіть коли суд проводився з використанням мови місцевого населення², основні терміни судоправства все одно фіксувалися та виголошувалися мовою метрополії (російською, австрійською, польською чи румунською). Тому деякі сполуки Д. Маркович подає в оригіналі – в російськомовній формі (і навіть графіці, в лапках): "дознание пристава" (далі в тексті – адаптоване *дознання*), "орудие пытки", крадіжка "со взломом".

Окремі сполуки автор навіть пояснює в межах дефініції, наприклад: *взяти "нідписку, щоб їм нікуди не виїздити з своїх сіл"*.

Звичайно, що в масиві правничої лексики письменника наявні чимало слів і словосполучень, які адаптовано відповідно до української вимови: *слідователь* (сучасний *слідчий*), *предсідатель* [суду] (сучасний *голова*³), *смотритель* тюрми (*наглядач*).

Найбільш цікавими термінологічними сполуками для лексичного аналізу визначаємо форми, що не лише адаптовані, але й відзначаються певною логічністю саме в умовах української мови.

¹ У логічному вимірі *поліціант* – доволі правильна одиниця порівняно з усталеною у вітчизняній практиці формою *поліцейський*.

² З оповідань видно, що злодіями були найчастіше цигани (Чорар, Бокрія, Чоботар, Скрипкор) та євреї (Гершко, Аврумка, Шльомка, Мендель, Мордко Рувинштейн), а місцеві молдовани та українці – здебільшого потерпілими.

³ Сьогодні ще вживається на позначення цієї посади російська калька *головуючий*, яка все одно потребує заміни *голова*.

Наприклад:

– сполука *обдивив через лікаря* (сучасний *лікарський огляд* або *огляд у лікаря*) передбачає наявність суб'єкта дії – слідчого, який провадить огляд підозрюваного чи потерпілого за допомогою лікаря;

– сполука *складати умову* означає "укласти договір", тобто *домовленість*, яка передбачається і в сполуці "одбувати панщину *по уговору*" (тобто за *домовленістю*);

– сполука *людина у підозрінні* означає сучасного *підозрюваного*, і за цією ж семантичною логікою *людина підзорна* – це та, що "перебуває під наглядом";

– сполука *заслати у каторгу*, можливо, логічніша за більш відомий відповідник *заслати на каторгу*, оскільки у другому випадку мається на увазі місце відбуття покарання, а в першому – його різновид;

– сполуку *зłodийство зорганізованою ватагою* автор більш зрозуміло пояснює в дужках – "кража шайкою", а сучасний відповідник є ще більш зрозумілим – *групова крадіжка*.

Зрештою зазначимо, що проблема двомовності суспільства завжди була актуальною в Україні. Письменник описує це таким чином:

"Прочитав я голосно бумагу старостину і запитав:

– Ви зрозуміли, що я читав?

– Не дуже, я по-панськи не дуже..." [3, с. 386].

Наостанок зазначимо, що і в сучасному суспільстві, яке перебуває у стані аномії (перехідному від тоталітаризму й авторитаризму до демократії), совісний принциповий юрист – доволі рідкісне явище. Такі ж думки, що виявлялися в Д. Марковича як правника ("Який жах охопив мою душу, що була б винна в неправому суді і неправих стражданнях невинних людей..." [3, с. 374]), могли б виправити не одного українського державного службовця. Ми ж, у свою чергу, плануємо підготувати кілька статей щодо системи духовних цінностей останнього.

ЛІТЕРАТУРА

1. Історія української літератури 19 століття (70-90 рр.) / за ред. О.Д. Гнідан. – К.: "Вища школа", 2002. – С. 6.
2. Засенко О. "Треба жити по-новому, люблячи людей!.." // Маркович Дмитро. По степах та хуторах: Оповідання. Драма. Спогади. – К., 1991. – С. 17.
3. Маркович Дм. По степах та хуторах. Оповідання. Драма. Спогади / Маркович Д.В.. – К.: "Дніпро", 1991. – 540 с.

УДК 81'373.

Галина Гайдученко
(Херсон)

ЕМОЦІЙНО-ЕКСПРЕСИВНА ФУНКЦІЯ ОКАЗІОНАЛІЗМІВ У ПРОЗІ ОКСАНИ ЗАБУЖКО

У статті здійснено стилістично-експресивний аналіз індивідуально-авторських новотворів у прозі Оксани Забужко.

Ключові слова: *оказіоналізм, індивідуально-авторські новотвори, okazional'ne слово, лексичні інновації, емоційно-експресивна функція.*

The article deals with the stylistically expressive analysis of individually author's neologisms in prose of Oksana Zabuzhko.

Key words: *okazionalizm, individually author new formations, okazional'ne word, lexical innovations, emotionally expressive function.*